3.7.1 Integrale triple

Acest capitol este consacrat teoriei integralelor triple şi aplicaţiilor ale lor. Întrucât o întreagă serie de propoziţii stabilite pentru integralele duble se pot transpune, împreună cu demonstraţiile lor, la cazul integralelor triple, ne vom limita la formularea acestor propoziţii.

Definiţia integralei triple.

Fie $f(x,y,z)$ o funcţie definită pe un domeniu mărginit şi închis T, numit *corp*, din spaţiul $\mathbb{R}^3$, frontiera căruia este o suprafaţă netedă pe părţi. Divizăm cu ajutorul unor suprafeţe netede pe părţi corpul T în părţi T_1, T_2, ..., T_n, volumele cărora sunt, respectiv, ΔV_1, ΔV_2, ..., ΔV_n şi notăm cu λ cel mai mare dintre diametrele acestor părţi. Din fiecare parte T_i luăm câte un punct $P_i(\xi_i, \eta_i, \zeta_i)$, $i = 1, 2, \ldots, n$ (fig.6.1). Suma

$$\sigma = \sum_{i=1}^{n} f(\xi_i, \eta_i, \sigma_i)\Delta V_i \tag{3.7.1}$$

se numeşte *sumă integrală* a funcţiei f pe domeniul T. Dacă există limita finită a sumelor integrale (3.7.1), când $\lambda \to 0$, care nu depinde nici de modul de divizare a lui T în părţi, nici de alegerea punctelor Pi, atunci această limită se numeşte *integrală triplă* a funcţiei $f(x,y,z)$ pe domeniul T şi se notează cu $\iiint\limits_T f(P)dV$, sau $\iiint\limits_T f(x,y,z)dxdydz$, sau $\iiint\limits_T f(x,y,z)dV$.

Conform definiţiei avem

$$\iiint\limits_T f(x,y,z)dxdydz = \lim_{\lambda\to 0}\sum_{i=1}^{n} f(\xi_i, \eta_i, \zeta_i)\Delta V_i.. \tag{3.7.2}$$

care se numeşte *integrală triplă*, funcţia $f(x,y,z)$ se numeşte *funcţie de integrare*, T se numeşte *domeniu de integrare*, iar dV şi $dxdydz$ se numesc *element de volum* şi, respectiv, *element de volum în coordonate carteziene rectangulare*. Dacă există integrala (3.7.1), atunci se spune că funcţia f este *integrabilă* pe domeniul T.

Fig. 6.1

Condiţii de existenţă a integralei triple

1) Condiţie necesară. Dacă funcţia $f(x,y,z)$ este integrabilă pe domeniul T, atunci ea este mărginită pe acest domeniu.

2) Condiţii suficiente. Pentru ca funcţia $f(x,y,z)$ să fie integrabilă pe domeniul T, este suficientă una din condiţiile:

a) f este continuă pe T şi T este mărginit şi închis cu frontiera netedă pe părţi.

b) f este mărginită şi continuă pe domeniul mărginit şi închis T, frontiera căruia este o suprafaţă netedă pe părţi, în afară poate de o mulţime de puncte de discontinuitate, volumul căreia este nul.

Sensul geometric al integralei triple.

Dacă V este volumul domeniului T, atunci pentru orice divizare a acestui domeniu în părţi $T_1, T_2, \ldots, T_n$, volumele cărora sunt, respectiv, $\Delta V_1, \Delta V_2, \ldots, \Delta V_n$, are loc egalitatea $V = \sum_{i=1}^{n} \Delta V_i$. Trecând în această egalitate la limită, când $\lambda \to 0$, obţinem

$$V = \iiint\limits_T dxdydz. \tag{3.7.3}$$

Sensul fizic al integralei triple.

Fie în domeniul spaţial, mărginit şi închis T, este repartizată masa cu densitatea $\mu(x,y,z)$. Masa m a acestui domeniu se calculează conform formulei

$$m = \iiint\limits_T \mu(x,y,z)dxdydz. \tag{3.7.4}$$

Proprietăţile integralei triple

1^0 Dacă $f(x,y,z)$ este integrabilă pe domeniul spaţial T şi A este o constantă, atunci este integrabilă pe acest domeniu şi funcţia $Af(x,y,z)$ şi are loc egalitatea

$$\iiint\limits_T Af(x,y,z)dxdydz = A\iiint\limits_T f(x,y,z)dxdydz.$$

2^0 Dacă funcţiile $f_1(x,y,z)$ şi $f_2(x,y,z)$ sunt integrabile pe domeniul T, atunci este integrabilă pe acest domeniu şi suma lor şi are loc egalitatea

$$\iiint\limits_T [f_1(x,y,z) + f_2(x,y,z)]dxdydz = \iiint\limits_T f_1(x,y,z)dxdydz + \iiint\limits_T f_2(x,y,z)dxdydz.$$

3^0 Dacă domeniul T este divizat în două domenii conexe T' şi T'', fără puncte interioare comune, şi $f(x,y,z)$ este integrabilă pe T, atunci această funcţie este integrabilă pe fiecare din domeniile T' şi T'' şi are loc egalitatea

$$\iiint\limits_T f(x,y,z)dxdydz = \iiint\limits_{T'} f(x,y,z)dxdydz + \iiint\limits_{T''} f(x,y,z)dxdydz.$$

4^0 Dacă funcţiile $f_1(x,y,z)$ şi $f_2(x,y,z)$ sunt integrabile pe domeniul T şi $f_1(x,y,z) \le f_2(x,y,z)$, $\forall (x,y,z) \in T$, atunci

$$\iiint\limits_T f_1(x,y,z)dxdydz \le \iiint\limits_T f_2(x,y,z)dxdydz.$$

5^0 Dacă $f(x,y,z)$ este integrabilă pe domeniul spaţial T, atunci este integrabilă pe acest domeniu şi funcţia $|f(x,y,z)|$ şi are loc egalitatea

$$\left|\iiint\limits_T f(x,y,z)dxdydz\right| \le \iiint\limits_T |f(x,y,z)|\, dxdydz.$$

6^0 Dacă $f(x,y,z)$ este continuă pe domeniul T, $m = \min f(x,y,z)$, $M = \max f(x,y,z)$, $(x,y,z) \in T$, şi V este volumul lui T, atunci

$$mV \le \iiint\limits_T f(x,y,z)dxdydz \le MV.$$

7^0 Dacă $f(x,y,z)$ este continuă pe domeniul mărginit, închis şi conex T atunci există un astfel de punct $(x^*,y^*,z^*) \in T$ încât

$$\iiint\limits_T f(x,y,z)dxdydz = f(x^*,y^*,z^*)\cdot V.$$

Domenii spaţiale regulate

Definiţie. Se spune că domeniul T din spaţiul $\mathbb{R}^3$, raportat la un sistem cartezian rectangular de coordonate $Oxyz$, este *regulat în direcţia axei* Oz, dacă:

a) orice dreaptă paralelă cu axa Oz, care trece printr-un punct interior al domeniului T, intersectează frontiera acestui domeniu exact în două puncte;

b) proiecţia ortogonală pe planul Oxy a lui T este un domeniu plan D regulat (într-o direcţie);

c) orice parte a domeniului T, determinată de intersecţia lui cu plane paralele cu planele de coordonate, verifică condiţiile a) si b).

La fel se definesc domeniile regulate în direcţia axei Ox şi în direcţia axei Oy;

De exemplu, domeniul T mărginit de jos de graficul funcţiei continue $z = z_1(x,y)$, $(x,y) \in D$, de sus de graficul funcţiei continue $z = z_2(x,y)$, $(x,y) \in D$, unde $z_1(x,y) \le z_2(x,y)$, $\forall(x,y) \in D$, şi din părţi de o suprafaţă cilindrică cu două generatoarele paralele cu axa Oz şi cu directoarea Γ, care este frontiera domeniul D, D fiind un domeniu plan regulat, este regulat în direcţia axei Oz. Un astfel de domeniu poate fi scris în forma analitică

$$T = \{(x,y,z) \in \mathbb{R}^3 : \qquad (x,y) \in D, \quad z_1(x,y) \le z \le z_2(x,y)\}.$$

Dacă domeniul plan D poate fi scris în forma standardă

$$D = \{(x,y) \in \mathbb{R}^2 : \qquad a \le x \le b, \quad y_1(x) \le y \le y_2(x)\},$$

atunci T poate fi scris în forma

$$T = \{(x, y, z) \in \mathbb{R}^3 : \quad a \le x \le b, \quad y_1(x) \le y \le y_2(x), \quad z_1(x, y) \le z \le z_2(x, y)\}. \tag{3.7.5}$$

Exemple de domenii regulate în direcţia axei Ox şi în direcţia axei Oy sunt, respectiv, domeniile:

$$T = \{(x, y, z) \in \mathbb{R}^3 : \quad c \le y \le d, \quad z_1(y) \le z \le z_2(y), \quad x_1(y, z) \le x \le x_2(y, z)\}. \tag{3.7.6}$$

$$T = \{(x, y, z) \in \mathbb{R}^3 : \quad k \le z \le l, \quad x_1(z) \le x \le x_2(z), \quad y_1(x, z) \le y \le y_2(x, z)\}. \tag{3.7.7}$$

Integrale triple iterate

Fie functia f continuă pe domeniul T de forma (3.7.5). Expresia

$$I_1 = \int\limits_a^b dx \int_{y_1(x)}^{y_2(x)} dy \int\limits_{z_1(x,y)}^{z_2(x,y)} f(x, y, x)dz \tag{3.7.8}$$

se numeşte *integrală triplă iterată*. Calculul integralei (3.7.8) se reduce la calculul consecutiv al integralelor

$$F(x, y) = \int\limits_{z_1(x,y)}^{z_2(x,y)} f(x, y, z)dz, \Phi(x) = \int\limits_{y_1(x)}^{y_2(x)} F(x, y)dy, I_1 = \int\limits_a^b \Phi(x)dx.$$

La fel se definesc integralele triple iterate

$$I_2 = \int\limits_c^d dy \int\limits_{z_1(y)}^{z_2(y)} dz \int\limits_{x_1(y,z)}^{x_2(y,z)} f(x, y, z)dx, \tag{3.7.9}$$

unde domeniul de integrare T are forma analitică (3.7.6) şi

$$I_3 = \int\limits_k^l dz \int\limits_{x_1(z)}^{x_2(z)} dx \int\limits_{y_1(x,z)}^{y_2(x,z)} f(x, y, z)dy \tag{3.7.10}$$

în cazul când domeniul de integrare T are forma (3.7.7).

Calculul integralei triple.

Dacă funcţia $f(x,y,z)$ este continuă pe domeniul regulat T, atunci integrala triplă $\iiint\limits_T f(x, y, z)dxdyd$ este egală cu:

a) integrala (3.7.8), dacă T are forma analitică (3.7.5);
b) integrala (3.7.9), dacă T are forma analitică (3.7.6);
c) integrala (3.7.10), dacă T are forma analitică (3.7.7).

Exemplul 1. *Să se calculeze integrala triplă* $I = \iiint\limits_T xdxdydz$, *unde* T *este domeniul mărginit de suprafeţele* $x = 0$, $y = 0$, $z = 0$, $x + y + z = 1$.

Rezolvare. Domeniul de integrare T este un tetraedru (fig.6.3), care poate fi scris în forma analitică

$$T = \{(x, y, z) : \qquad 0 \leq x \leq 1, \quad 0 \leq y \leq 1 - x, \quad 0 \leq z \leq 1 - x - y\},$$

adică are forma (3.7.5). Deci avem:

$$\iiint\limits_T xdxdydz = \int\limits_0^1 dx \int\limits_0^{1-x} dy \int\limits_0^{1-x-y} xdz = \int\limits_0^1 xdx \int\limits_0^{1-x} \left[z\Big|_0^{1-x-y} \right] dy =$$
$$= \int\limits_0^1 xdx \int\limits_0^{1-x} (1 - x - y)dy = \int\limits_0^1 x \left[\left(y - xy - \frac{y^2}{2} \right) \Big|_0^{1-x} \right] dx =$$
$$= \frac{1}{2} \int\limits_0^1 (x - 2x^2 + x^3)dx = \frac{1}{24}. \blacktriangleleft$$

Schimbarea variabilelor în integrala triplă.

Fie domeniul de integrare, mărginit şi închis T din spaţiul $Oxyz$, se aplică biunivoc în domeniul mărginit şi închis T^* din spaţiul $O'uvw$ cu ajutorul funcţiilor continuu diferenţiabile $x{=}x(u,v,w)$, $y{=}y(u,v,w)$, $z{=}z(u,v,w)$ şi pentru orice $(u,v,w){\in}T^*$ avem

$$J = \begin{vmatrix} \frac{\partial x}{\partial u} & \frac{\partial x}{\partial v} & \frac{\partial x}{\partial w} \\ \frac{\partial y}{\partial u} & \frac{\partial y}{\partial v} & \frac{\partial y}{\partial w} \\ \frac{\partial z}{\partial u} & \frac{\partial z}{\partial v} & \frac{\partial z}{\partial w} \end{vmatrix} \neq 0,$$

atunci are loc *formula de schimbare a variabilelor* în integrala triplă:

$$\iiint\limits_T f(x, y, z)dxdydz = \iiint\limits_{T*} f[x(u, v, w),\ y(u, v, w),\ z(u, v, w)]|J|dxdydz. \qquad (3.7.11)$$

Integrala triplă în coordonate cilindrice

Definiţie. Fie în spaţiu este dat un sistem cartezian rectangular de coordonate $Oxyz$. Se numesc *coordonate cilindrice* ale punctului $M(x,y,z)$ mărimile ρ, φ şi z, unde ρ şi φ sunt coordonatele polare ale proiecţiei ortogonale M_0 a punctului M pe planul Oxy, iar z este a treia coordonată rectangulară (fig.6.4a).

Faptul că punctul M are coordonatele cilindrice ρ, φ şi z se notează cu $M(\rho,\varphi,z)$. Vom stabili relaţia dintre coordonatele cilindrice şi cele carteziene rectangulare. Cum $M_0(x,y,0)$, avem:

$$\begin{cases} x = \rho\cos\varphi, \\ y = \rho\sin\varphi, \\ z = z, \end{cases} \tag{3.7.12}$$

unde $0\leq\rho<\infty$, $0\leq\varphi\leq 2\pi$, $-\infty<z<+\infty$..

Calculând jacobianul, obtinem:

$$J = \begin{vmatrix} \dfrac{\partial x}{\partial \rho} & \dfrac{\partial x}{\partial \varphi} & \dfrac{\partial x}{\partial z} \\ \dfrac{\partial y}{\partial \rho} & \dfrac{\partial y}{\partial \varphi} & \dfrac{\partial y}{\partial z} \\ \dfrac{\partial z}{\partial \rho} & \dfrac{\partial z}{\partial \varphi} & \dfrac{\partial z}{\partial z} \end{vmatrix} = \rho.$$

Conform (3.7.11) *formula de trecere la coordonate cilindrice* în integrala triplă este

$$\iiint\limits_T f(x,y,z)dxdydz = \iiint\limits_{T*} f(\rho\cos\varphi,\ \rho\sin\varphi,\ z)\rho\, d\rho d\varphi dz. \tag{3.7.13}$$

Exemplul 2. *Să se calculeze integrala triplă* $\iiint\limits_T z^2\sqrt{x^2+y^2}dxdydz$, *unde* T *este domeniul mărginit de suprafeţele* $y = 0$, $z = 0$, $z = 3$, $x^2 + y^2 = 2x$, $y \geq 0$.

Rezolvare. Ecuaţia $x^2+y^2 = 2x$ poate fi scrisă în forma $(x-1)^2+y^2 = 1$, de unde rezultă ca ea este ecuaţia unei suprafeţe cilindrice cu generatoarele paralele cu axa Oz şi cu directoarea $\Gamma : \quad (x-1)^2 + y^2 = 1$ din planul Oxy. Domeniul T este reprezentat în fig.6.4b. Vom trece la coordonatele cilindrice ρ, φ şi z. Ecuaţia semicircumferinţei Γ este $\rho = 2\cos\varphi$, $0 \leq \varphi \leq \dfrac{\pi}{2}$ care se obţine din ecuaţia $x^2 + y^2 = 2x$, substituind $x = \rho\cos\varphi$, $y = \rho\sin\varphi$ şi simplificând ambele părţi prin ρ. Deci domeniul T poate fi scris în coordonate cilindrice astfel:

$$T = \{(\rho,\varphi,z): \qquad 0 \leq \varphi \leq \pi/2, \quad 0 \leq \rho \leq 2\cos\varphi, \quad 0 \leq z \leq 3\}.$$

Avem:

$$\iiint\limits_T z\sqrt{x^2+y^2}\,dxdydz = \int\limits_0^{\pi/2} d\varphi \int\limits_0^{2\cos\varphi} d\rho \int\limits_0^3 z\sqrt{\rho^2\cos^2\varphi+\rho^2\sin^2\varphi}\rho\,dz =$$

$$= \int\limits_0^{\pi/2} d\varphi \int\limits_0^{2\cos\varphi} \rho^2\,d\rho \int\limits_0^3 z\,dz = \int\limits_0^{\pi/2} d\varphi \int\limits_0^{2\cos\varphi} \rho^2 \left[\frac{z^2}{2}\Big|_0^3\right] d\rho =$$

$$= \frac{9}{2}\int\limits_0^{\pi/2} \left[\frac{\rho^3}{3}\Big|_0^{2\cos\varphi}\right] d\varphi = 12\int\limits_0^{\pi/2} \cos^3\varphi\,d\varphi = 12\int\limits_0^{\pi/2} (1-\sin^2\varphi)\,d(\sin\varphi) =$$

$$= 12\left[\sin\varphi - \frac{1}{3}\sin^3\varphi\right]\Big|_0^{\pi/2} = 8 \blacktriangleleft$$

Integrala triplă în coordonate sferice.

Fie în spaţiu este dat un sistem cartezian rectangular de coordonate $Oxyz$. Prin *coordonate sferice* ale punctului $M(x,y,z)$ se înteleg mărimile r, φ şi θ, unde $r{=}|OM|$, φ este a doua coordonată polară a proiecţiei ortogonale $M0$ a punctului M pe planul Oxy şi θ este unghiul dintre Oz şi $|OM|$ (fig.6.5).

Cum $|OM_0| = r\sin\varphi$ şi $z{=}r\cos\varphi$, relaţiile dintre coordonatele sferice şi cele carteziene rectangulare sunt:

$$\begin{cases} x = r\sin\theta \cdot \cos\varphi, \\ y = r\sin\theta \cdot \sin\varphi, \\ z = r\cos\theta, \end{cases} \tag{3.7.14}$$

unde $0\leq r<+\infty$, $0\leq\varphi\leq 2\pi$, $0\leq\theta\leq\pi$.

Calculând jacobianul J de trecere la coordonate sferice obtinem

$$J = \begin{vmatrix} \frac{\partial x}{\partial \rho} & \frac{\partial x}{\partial \varphi} & \frac{\partial x}{\partial \theta} \\ \frac{\partial y}{\partial \rho} & \frac{\partial y}{\partial \varphi} & \frac{\partial y}{\partial \theta} \\ \frac{\partial z}{\partial \rho} & \frac{\partial z}{\partial \varphi} & \frac{\partial z}{\partial \theta} \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} \cos\varphi\sin\theta & -\rho\sin\varphi\sin\theta & \rho\cos\varphi\cos\theta \\ \sin\varphi\sin\theta & \rho\cos\varphi\sin\theta & \rho\sin\varphi\cos\theta \\ \cos\theta & 0 & -\rho\sin\theta \end{vmatrix} = \rho^2\sin\theta$$

Deci (3.7.11) trecerea la coordonate sferice se efectuează cu ajutorul formulei

$$\iiint_T f(x,y,z)dxdydz = \iiint_{T*} f(\rho\sin\theta\cdot\cos\varphi,\ \rho\sin\theta\cdot\sin\varphi,\ \rho\cos\theta)r^2\sin\theta\,d\rho d\varphi d\theta. \tag{3.7.15}$$

Exemplul 3. *Să se calculeze integrala triplă* $\iiint\limits_T x^2\,dxdydz$, *unde* T *este sfera* $x^2+y^2+z^2 \le 4$.

Rezolvare. Trecem la coordonatele sferice ρ, φ şi θ (fig.6.6). În aceste coordonate domeniul T poate fi scris în forma:

$$T = \{(\rho,\varphi,\theta): \quad 0 \le \theta \le \pi, \quad 0 \le \varphi \le 2\pi, \quad 0 \le r \le 2\}.$$

Deci

$$\iiint\limits_T x^2\,dxdydz = \int_0^\pi d\theta \int_0^{2\pi} d\varphi \int_0^2 \rho^2 \sin^2\theta \cdot \cos^2\varphi \cdot \rho^2 \sin\theta\,d\rho =$$

$$= \int_0^\pi \sin^3\theta\,d\theta \int_0^{2\pi} \cos^2\varphi\,d\varphi \int_0^2 \rho^4 d =$$

$$= \int_0^\pi (\cos^2\theta - 1)d(\cos\theta) \cdot \int_0^{2\pi} \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2}\cos 2\varphi\right) d\varphi \cdot \frac{1}{5}\left[r^5\Big|_0^2\right] =$$

$$= \left[\left(\frac{1}{3}\cos^3\theta - \cos\theta\right)\Big|_0^\pi\right] \cdot \left[\left(\frac{1}{2}\varphi + \frac{1}{4}\sin 2\varphi\right)\Big|_0^{2\pi}\right] \cdot \frac{32}{5} = \frac{128}{5}\pi. \blacktriangleleft$$

3.7.2 Exerciţii

1) Să se scrie în formă analitică şi să se deseneze domeniile de integrare pentru următoarele integrale:

a) $\int\limits_0^2 dx \int\limits_0^{1-x/2} dy \int\limits_0^{2y^2+1} x\,dz$;

b) $\int\limits_{-1}^1 dy \int\limits_{2y}^2 dx \int\limits_0^{(x-2)^2} dz$.

2) Să se calculeze integralele triple iterate:

a) $\int\limits_0^2 dx \int\limits_0^{1-x/2} dy \int\limits_0^{2y^2+1} x\,dz$;

b) $\int\limits_{-1}^1 dy \int\limits_{2y}^2 dx \int\limits_0^{(x-2)^2} dz$.

3) Să se calculeze integrala triplă a funcţiei $f(x,y,z)$ pe domeniul T, dacă:

a) $T: \quad x=0,\ y=0,\ z=0,\ x+y+z=1;\ f(x,y,z) = xy$;

b) $T: \quad x=0,\ y=0,\ z=0,\ z=4-x^2-y^2,\ x\ge 0,\ y\ge 0;\ f(x,y,z)=xyz$;

c) $T = \{(x,y,z): 1 \le x^2+y^2+z^2 \le 4,\ x \ge 0, \quad y \ge 0,\ z \ge 0\}; \qquad f(x,y,z) = \sqrt{x^2+y^2+z^2}$;

d) $T = \{(x,y,z): \quad 1 \le \frac{x^2}{4} + \frac{y^2}{9} + \frac{z^2}{16} \le 4, \quad x \ge 0,\ y \ge 0,\ z \ge 0\};\ f(x,y,z) = xyz$.

3.7.3 Aplicaţiile integralei triple

Calculul volumelor.

Conform sensului geometric al integralei triple, volumul V al corpului (domeniului) T se calculează conform formulei

$$V = \iiint_T dxdydz. \tag{3.7.16}$$

Exemplul 4. *Să se calculeze volumul corpului, mărginit de suprafeţele* $x = 0$, $y = 0$, $z = 0$, $2x + 3y = 6$, $y^2 + z - 4 = 0$, $y \geq 0$.

Rezolvare. Suprafeţele x=0, y=0 şi z=0 sunt planele de coordonate Oyz, Oxz şi, respectiv, Oxy. Ecuaţia $2x$+$3y$=6 este ecuaţia unui plan paralel cu axa Oz (deoarece în această ecuaţie lipseşte variabila z) şi care intersectează planul Oxy prin dreapta $2x$+$3y$=6 de pe acest plan (fig.7.1). Suprafaţa $y^2 + z - 4 = 0$ este o suprafaţă cilindrică cu generatoarele paralele cu axa Ox (deoarece în ecuaţia ei lipseşte variabila x) şi cu directoarea $y^2 + z - 4 = 0$ din planul Oxy.

Fie T domeniul spaţial, mărginit de suprafeţele date, şi D proiecţia ortogonală a lui pe planul Oxy. Evident că

$$D = \left\{(x, y) : \quad 0 \leq x \leq 3, \quad 0 \leq y \leq 2 - \frac{2}{3}x\right\}$$

$$T = \left\{(x, y, z) : \quad 0 \leq x \leq 3, \quad 0 \leq y \leq 2 - \frac{2}{3}x, \quad 0 \leq z \leq 4 - y^2\right\}.$$

Aplicând formula (3.7.16), obţinem

$$V = \iiint_T dx\,dy\,dz = \int_0^3 dx \int_0^{2-\frac{2x}{3}} dy \int_0^{4-y^2} dz = \int_0^3 dx \int_0^{2-\frac{2x}{3}} \left(4 - y^2\right) dy =$$

$$= \int_0^3 \left(\frac{8}{81}x^3 - \frac{8}{9}x^2 + \frac{16}{3}\right) dx = 10. \blacktriangleleft$$

Calculul masei domeniilor spaţiale.

Din sensul fizic al integralei triple rezultă că, dacă în domeniul spaţial T este repartizată masa cu densitatea $\mu(x,y,z)$, atunci masa m a acestui domeniu se calculează conform formulei

$$m = \iiint_T \mu(x, y, z)dxdydz. \tag{3.7.17}$$

Exemplul 5. *Să se calculeze masa corpului* T *mărginit de suprafeţele* $z = 0$, $z = \sqrt{5}$ *şi* $x^2 + y^2 - z^2 = 4$, *dacă densitatea lui este* $\mu(x,y,z)$=z.

Rezolvare. Suprafaţa $x^2+y^2-z^2=4$ reprezintă un hiperboloid de rotaţie cu o pânză. Deci T este domeniul, cuprins înăuntrul acestui hiperboloid şi între planele z=0 şi $z=\sqrt{5}$ (fig.7.2). Determinăm intersecţia hiperboloidului cu planul $z=\sqrt{5}$. Din sistemul

$$\begin{cases} x^2+y^2-z^2=4, \\ z=\sqrt{5}. \end{cases} \quad \text{obtinem} \quad x^2+y^2=9,$$

Deci proiecţia lui T pe planul Oxy este cercul $x^2+y^2\leq 9$.

Divizăm domeniul T în două parţi T_1 şi T_2 cu ajutorul suprafeţei cilindrice $x^2+y^2=4$. Proiecţiile pe Oxy ale acestor parţi D_1 şi D_2 sunt cercul $x^2+y^2\leq 4$ şi, respectiv, inelul $4\leq x^2+y^2\leq 9$. Vom trece la coordonate cilindrice. Cum

$$T_1=\left\{(\rho,\varphi,z): \quad 0\leq\varphi\leq 2\pi, \quad 0\leq\rho\leq 2, \quad 0\leq z\leq\sqrt{5}\right\}$$

şi

$$T_2=\left\{(\rho,\varphi,z): \quad 0\leq\varphi\leq 2\pi, \quad 2\leq\rho\leq 3, \quad \sqrt{\rho^2-4}\leq z\leq\sqrt{5}\right\}$$

, avem

$$m=\iiint\limits_T zdxdydz=\iiint\limits_{T_1} zdxdydz+\iiint\limits_{T_2} zdxdydz=$$

$$=\int_0^{2\pi} d\varphi\int_0^2 \rho\, d\rho\int_0^{\sqrt{5}} z\, dz+\int_0^{2\pi} d\varphi\int_2^3 \rho d\rho\int_{\sqrt{\rho^2-4}}^{\sqrt{5}} zdz=$$

$$=\int_0^{2\pi} d\varphi\int_0^2 \frac{5}{2}\rho\, d\rho+\int_0^{2\pi} d\varphi\int_2^3 \rho\left(\frac{9}{2}-\frac{\rho^2}{2}\right)d\rho=$$

$$=5\int_0^{2\pi} d\varphi+\frac{25}{8}\int_0^{2\pi} d\varphi=\frac{65}{4}\varphi.\Delta$$

Calculul momentelor statice ale unui domeniu spaţial în raport cu planele de coordonate.

Fie T un domeniu spaţial cu densitatea $\mu(x,y,z)$ (fig.7.3). Analog aplicaţiei respective a integralei duble se demonstrează că momentele statice m_{xy}, m_{xz} şi m_{yz} ale lui T în raport cu planele de coordonate Oxy, Oxz şi, respectiv, Oyz:

$$\begin{aligned} m_{xy} &= \iiint_T z\mu(x,y,z)dxdydz, \\ m_{xz} &= \iiint_T y\mu(x,y,z)dxdydz, \\ m_{yz} &= \iiint_T x\mu(x,y,z)dxdydz. \end{aligned} \tag{3.7.18}$$

Exemplul 6. *Să se calculeze momentele statice m_{xy}, m_{xz} şi m_{yz} ale cubului $T = \{(x,y,z) : 0 \le x \le 1, \quad 0 \le y \le 1, \quad 0 \le z \le 1\}$, dacă densitatea lui este $\mu(x,y,z) = x+y+z$.*

Rezolvare. Cubul dat este reprezentat în fig.7.4. Conform (3.7.18) avem

$$m_{xy} = \iiint_T z(x+y+z)\,dxdydz = \int_0^1 dx \int_0^1 dy \int_0^1 z(x+y+z)\,dz =$$
$$= \int_0^1 dx \int_0^1 \left(\frac{1}{2}x + \frac{1}{2}y + \frac{1}{3}\right) dy = \int_0^1 \left(\frac{1}{2}x + \frac{7}{12}\right) dx = \frac{5}{6}.$$

Analog obtinem $m_{xz} = m_{yz} = \dfrac{5}{6}$. ◀

Calculul coordonatelor centrului maselor.

Dacă $C(x_c,\, y_c,\, z_c)$ este centrul maselor unui domeniu spaţial T, în care este repartizată masa cu densitatea $\mu(x,y,z)$, atunci

$$\begin{aligned} x_c &= \frac{m_{yz}}{m}, \\ y_c &= \frac{m_{xz}}{m}, \\ z_c &= \frac{m_{xy}}{m}, \end{aligned} \tag{3.7.19}$$

unde m este masa lui T, iar m_{yz}, m_{xz} şi m_{xy} sunt momentele statice ale lui în raport cu planele de coordonate Oyz, Oxz şi, respectiv, Oxy.

Exemplul 7. *Să se calculeze coordonatele centrului maselor cubului*
$T = \{(x,y,z) : \quad 0 \le x \le 1, \quad 0 \le y \le 1, \quad 0 \le z \le 1\}$ *cu densitatea $\mu(x,y,z)=x+y+z$.*

Rezolvare. Momentele statice au fost calculate în exemplul 6.. Calculăm masa cubului dat:

$$m = \iiint\limits_T \mu(x,y,z)dxdydz = \iiint\limits_T (x+y+z)dxdydz =$$

$$= \int\limits_0^1 dx \int\limits_0^1 dy \int\limits_0^1 (x+y+z)dz = \int\limits_0^1 dx \int\limits_0^1 \left(x+y+\frac{1}{2}\right) dy = \int\limits_0^1 (x+1)dx =$$

$$= \frac{3}{2}.$$

Conform (3.7.19) avem: $x_c = \frac{m_{yz}}{m} = \frac{5}{9}$. Analog obţinem $y_c = z_c = \frac{5}{9}$. ◀

Calculul momentelor de inerţie ale domeniului spaţial în raport cu planele de coordonate, axele de coordonate şi cu originea de coordonate.

Fie T un domeniu spaţial cu densitatea $\mu(x,y,z)$. Notăm cu I_{xy}, I_{xz}, I_{yz}, I_x, I_y, I_z şi I_0 momentele de inerţie ale domeniului T în raport cu planele de coordonate *Oxy, Oxz, Oyz,* axele de coordonate *Ox, Oy, Oz* şi, respectiv, cu originea de coordonate O. Judecând ca şi în cazul aplicaţiei respective a integralei duble, obţinem:

$$\begin{aligned}
I_{xy} &= \iiint\limits_T z^2\mu(x,y,z)dxdydz,\\
I_{xz} &= \iiint\limits_T y^2\mu(x,y,z)dxdydz,\\
I_{yz} &= \iiint\limits_T x^2\mu(x,y,z)dxdydz,\\
I_x &= \iiint\limits_T (y^2+z^2)\mu(x,y,z)dxdydz,\\
I_y &= \iiint\limits_T (x^2+z^2)\mu(x,y,z)dxdydz,\\
I_z &= \iiint\limits_T (x^2+y^2)\mu(x,y,z)dxdydz,\\
I_0 &= \iiint\limits_T (x^2+y^2+z^2)\mu(x,y,z)dxdydz,
\end{aligned} \tag{3.7.20}$$

Din (3.7.20) rezultă relaţiile:

$$\begin{aligned}
I_0 &= I_{xy} + I_{xz} + I_{yz};\\
I_x &= I_{xy} + I_{xz},\\
I_y &= I_{xy} + I_{yz},\\
I_z &= I_{xz} + I_{yz};\\
2I_0 &= I_x + I_y + I_z;\\
2I_{xy} &= I_x + I_y - I_z,\\
2I_{xz} &= I_x + I_z - I_y,\\
2I_{yz} &= I_y + I_z - I_x.
\end{aligned} \tag{3.7.21}$$

Exemplul 8. *Să se calculeze momentul de inerţie a unui con circular omogen cu densitatea* μ_0

în raport cu axa sa, dacă raza bazei lui este R, iar generatoarea formează cu înălţimea unghiul $\alpha = 45°$.

Rezolvare. Alegem sistemul cartezian rectangular de coordonate $Oxyz$ astfel ca O să coincidă cu vârful conului şi înălţimea lui să se afle pe semiaxa pozitivă a axei Oz (fig.7.5). Dacă notăm prin T conul dat, atunci, în coordonate cilindrice, avem $T = \{(\rho, \varphi, z) : \quad 0 \leq \varphi \leq 2\pi, \quad 0 \leq \rho \leq R, \quad \rho \leq z \leq R\}$. Aceasta rezultă din faptul că $\alpha = 45°$ şi deci înălţimea conului este egală cu raza lui, iar suprafaţa care mărgineşte conul este partea suprafeţei conice $x^2 + y^2 - z^2 = 0$, situate în semispaţiul de sus. Această parte are ecuaţia $z = \sqrt{x^2 + y^2}$ sau, în coordonate cilindrice, $z = \rho$.

Dacă notăm cu $\mu_0 = \text{const}$ densitatea conului, atunci din (3.7.20) avem

$$I_z = \iiint\limits_T (x^2 + y^2)\mu_0 \, dxdydz =$$

$$= \mu_0 \int\limits_0^{2\pi} d\varphi \int\limits_0^R d\rho \int\limits_\rho^R (\rho^2 \cos^2 \varphi + \rho^2 \sin^2 \varphi)\rho \, dz = \mu_0 \int\limits_0^{2\pi} d\varphi \int\limits_0^R \rho^3 \, d\rho \int\limits_\rho^R dz = \mu_0 \int\limits_0^{2\pi} d\varphi \int\limits_0^R \rho^3 (R - \rho) d\rho =$$

$$= \mu_0 \int\limits_0^{2\pi} \frac{1}{20} R^5 \, d\varphi = \frac{1}{10} \pi R^5 \mu_0. \blacktriangleleft$$

3.7.4 Exerciţii

1) Să se calculeze volumul corpului T, mărginit de suprafeţele:
a) $x = 0$, $y = 0$, $z = 0$, $z = y^2 + 1$, $x + y = 1$;
b) $y = 2x^2$, $z = 1 - \dfrac{y^2}{4}$, $z = 0$.

2) Să se calculeze masa corpului T mărginit de suprafeţele date, având densitatea dată $\mu(x,y,z)$:
a) T: $x^2 + y^2 + z^2 = 1$; $\mu(x, y, z) = \sqrt[3]{x^2 + y^2 + z^2}$;
b) T: $x = 0$, $y = 0$, $z = 0$, $x + y + z = 1$; $\mu(x, y, z) = x + y + z$.

3) Corpurile T_1 şi T_2 au densităţile $\mu_1(x, y, z) = x + y + z$ şi, respectiv, $\mu_2(x, y, z) \equiv 1$ şi sunt mărginite de suprafeţele: T_1: $x = 0$, $y = 0$, $z = 0$, $x + y + z = 1$; T_2: $z = x^2 + y^2$, $z = 1$. Pentru fiecare corp să se determine:
a) masa;
b) momentele statice faţă de planele de coordonate;
c) coordonatele centrului maselor; d) momentele de inerţie faţă de planele de coordonate, faţă de axele de coordonate şi faţă de originea de coordonate.